

## ה"פתיחה" בהוראת הקטע בגמרא – שיקולי דעת

ספרים ומאמרים רבים נכתבו על הוראת הגמרא. חלקם עוסק במטרות שבהוראת הגמרא ואופן ביצועם, וחלקם מציג סגנונות שונים בהוראת הסוגיא. אבי, הרב משה מונק זצ"ל, בספרו "על הוראת התלמוד", ובמאמרו "על הוראת התלמוד בישיבה התיכונית", מתייחס לשלושה סגנונות.

א. קריאת הגמרא והסברה.

ב. קריאת הגמרא והתעמקות בסוגיא.

ג. פיתוח חשיבה על בסיס אקטואליות.

כל אחד מהסגנונות עוסק במבנה השיעור ובאופן הצגת תכניו. במאמרנו ננסה להתמודד עם שיקולי דעת שונים, שיש לתת ל"פתיחה" בשיעור הגמרא.

ה"פתיחה" בשיעור לפי משמעותה הדידקטית – יש לה שתי מטרות:

א. היא צריכה לשמש כאמצעי הנעה לתלמיד בנושא הנלמד.

ב. היא צריכה להביא את התלמיד להכרה ראשונית של הנושא הנלמד.

באמצעות הכרה ראשונה זו יקבל התלמיד את קו המחשבה הבסיסי שעליו יתבסס השיעור. משום כך ה"פתיחה" היא חלק שיש לתת עליו את הדעת בכל שיעור, ובשיעורי הגמרא בפרט.

כשאנו באים לדון ב"פתיחה", עלינו להתייחס לשלושה מצבים שייתכנו בהוראת ה"קטע":

1. שיעור שבו פותחים במשנה.

2. שיעור שבו פותחים בסוגיא חדשה בגמרא.

3. שיעור שבו פותחים באמצע סוגיא. וליתר דיוק: אנו ממשיכים בסוגיא שהתחלנו את לימודה בשיעורים קודמים.

### 1. שיעור שבו פותחים במשנה

ההנחה, שהפירוש היחיד למשנה הוא זה המצוי בדברי האמוראים בגמרא, אינה צריכה לשמש רק נושא ב"מבוא לגמרא", אלא צריכה למצוא את ביטוייה במסגרת הוראת הגמרא באורח שוטף ולעיתים מזומנות.

בלמדנו את המשנה יש להציג בראשונה דווקא אותן הבעיות, שאת פתרון נמצא בדברי הגמרא, כגון:

(א) קשיים לוגיים בדברי המשנה.

(ב) דברים כלליים שאינם מפורטים דיים בדברי המשנה.

(ג) הסברים וטעמים להלכות בדברי המשנה.

לפיכך, ה"פתיחה" בשיעור זה תתמקד בהבנת דברי המשנה וביצירת המוכנות ממשנה לגמרא. המוכנות היא העלאת הבעיות שאת פתרון נמצא בדברי הגמרא.

\* המאמר מבוסס על שיעורים שניתנו בסמינר בקורס על הנושא: "שיטות הוראה בתושב"פ".

## דוגמה א

בבא מציעא ל"ח, ע"א

**משנה:** "המפקיד פירות אצל חבירו אפילו הן אבודין לא יגע בהן. רשב"ג אומר: מוכרן בפני בי"ד מפני שהוא כמשיב אבידה לבעלים".  
הפתיחה תהיה כך:

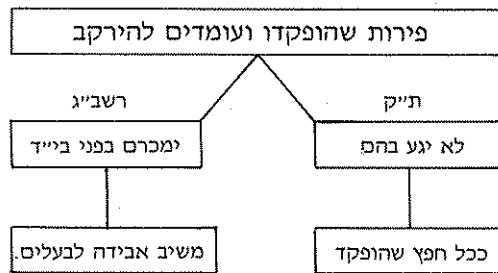
### דרך הוראה

קריאת המשנה

1. **ש:** מהו נושא המשנה?

**ת:** צורת הטיפול בפירות מופקדים.

2. במשנה מובאת מחלוקת ונימוק. השלם את התבניות הבאות:



3. **ש:** מהו לדעתך, נימוקו של תי"ק? ומהי דעתך על נימוק זה?

**ת:** תי"ק סובר, שעל פירות קיים איסור שימוש כמו על כל פקדון.

שיטת תי"ק אכן קשה. בוודאי שהמפקיד מעוניין, שהשומר ימכור את הפירות כדי שלא יפסידם לחלוטין.

4. קריאת הגמרא ומציאת ההסברים לשיטת תי"ק.

### אופן ביצוע

1. שאלות ותשובות בע"פ – מורה ותלמידים.

2. השלמת תבניות ע"י התלמידים.

**הבעיה:**

**השיטות ודיניהם:**

**הנימוקים במשנה:**

3. שאלות ותשובות בע"פ.

במשנה זו המוכנות ממשנה לגמרא היא העלאת הבעיות המצויות במשנה שאת פתרונו נמצא בדברי הגמרא.

## דוגמה ב

**בבא מציעא ל"ג, ע"ב**

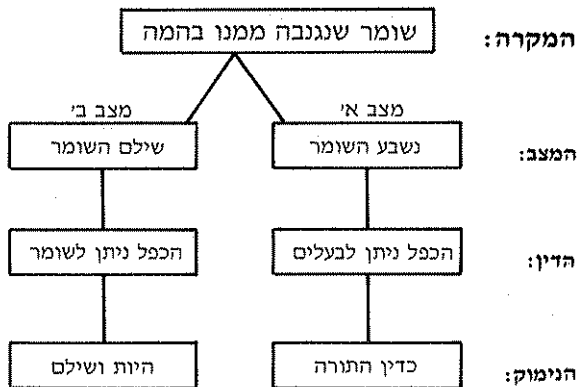
**משנה:** "המפקיד אצל חבירו בהמה או כלים ונגנבו או שאבדו, שילם ולא רצה לישבע, שהרי אמרו שומר חנם נשבע ויוצא, נמצא הגנב – משלם תשלומי כפל.... למי משלם? למי שהפקדון אצלו! נשבע ולא רצה לשלם – נמצא הגנב, משלם תשלומי כפל.... למי משלם? לבעל הפקדון!"

### דרך הוראה

1. **ש:** עיין בפרשה ראשונה מפרשת השומרים, והסבר את מטרתה של שבועת השומרים?  
**ת:** שומר חנם, שנגנבה ממנו הבהמה, נשבע ונפטר מתשלומים.

קריאת המשנה

2. עיין במשנה והשלם את התבניות?



3. **ש:** על פי הכתוב בפרשת השומרים, למי צריך הגנב לשלם את הכפל?  
**ת:** לבעל החפץ הגנוב.  
**ש:** למי יצטרך הגנב, לפי זה, לשלם במצב ב'?  
**ת:** הוא ישלם למפקיד, והמפקיד יחזיר לשומר את הקרן שהוא הוא שילם.  
**מסקנה:** א"כ, לכאורה, דברי המשנה טעונים הסבר.

### אופן ביצוע

1. שאלות ותשובות בע"פ – מורה ותלמידים.  
2. בכיתה טובה – התלמידים בכוחות עצמם. בכיתה בינונית – מורה ותלמידים.  
3. שאלות ותשובות בע"פ.

בשתי הדוגמאות שהוצגו, הובאה "פתיחה" שתעסוק במוכנות ממשנה לגמרא. בדוגמא הראשונה – הוצג הקושי הלוגי בהסבר דברי ת"ק, ובדוגמא השנייה – הייתה התייחסות להסבר דברי המשנה.

## 2. שיעור שבו פותחים בסוגיא חדשה בגמרא

רוב המורים נוהגים, בדרך כלל, לקרוא את הקטע החדש של הגמרא לפני שמתחילים ללמדו. מטרתם היא להראות לתלמידים את הנושא הנדון בקטע. "פתיחה" כזו אכן טובה היא ויעילה לתלמידים שאכן מעוניינים בלימוד הגמרא, ויש להם היכולת להתמודד עם הסוגיא. מאידך, תלמידים, שהלימוד קשה עליהם, פתיחה כזו תרחיק אותם ממסגרת הלימוד, וספק אם ימצאו עניין בהמשך הלימוד. משום כך, עלינו למצוא בסוגיא העומדת להילמד, בקטע הפותח, מעין "הקדמה", שמטרתה העיקרית היא לגרום להתעניינותם ולהביא להנעתם של אותם תלמידים בקטע שעומדים ללמוד.

ההקדמה יכולה להתבסס על אחת מהאפשרויות הבאות:

א. קישור למשנה שבראש הסוגיא.

ב. העלאת נקודות מרכזיות מהסוגיא.

ג. הבאת מקרה אקטואלי, שאת פתרונו נמצא בסוגיא העומדת להילמד.

הקדמה זו מבוססת בעיקרה על דיון בע"פ בין המורה לתלמידים, והיא תקנה לתלמידים את הכלים הראשונים להבנת הסוגיא. נדגים את הנאמר במספר סוגיות:

### א. קישור למשנה שבראש הסוגיא

בבא מציעא ל"ד, ע"א

משנה: "שילם ולא רצה לישבע..."

גמרא: "אמר רבי חייא בר אבא אמר ר' יוחנן: לא שילם שילם ממש, אלא כיון שאמר 'הריני משלם' אע"פ שלא שילם.

תנן: 'שילם ולא רצה להישבע', 'שילם' – אין, לא שילם – לא!

אימא סיפא: 'נשבע ולא רצה לשלם' טעמא ד'לא רצה' הא רצה אע"פ שלא שילם, אלא מהא ליכא למשמע מינה."

### דרך הוראה

1. במשנה למדנו, שהשומר קונה את הכל אם שילם את תשלומי הכפל לאחר שנגנבה.

ש: מה יהיה, לדעתך, הדין במקרה שהשומר התחייב לשלם, ועדיין לא שילם? האם יקנה את הכפל או לא? נמק!

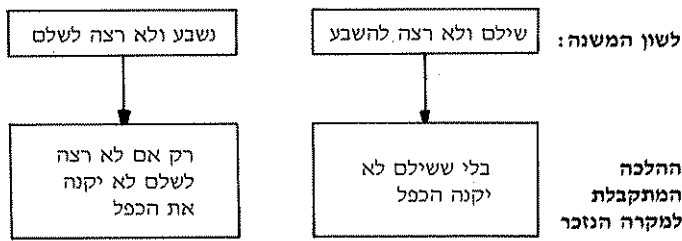
ש: מה יהיה, לדעתך, הדין בשומר שכר, שטען שנגנבה ממנו ושילם? האם גם הוא יזכה בכפל או לא?

### אופן ביצוע

1. שאלות ותשובות בע"פ. בכיתה בינונית רצוי שהדבר יעשה גם בכתב.

2. משימת כתיבה,  
מורה ותלמידים.

2. ש: נסה להוכיח מלשון המשנה כאחד הצדדים!



בפתיחה זו קשרנו את הסוגיא למשנה, ותוך כדי כך דנו כבר בנושא המובא בסוגיא.

### ב. העלאת נקודות מרכזיות מהסוגיא

#### דוגמה א

בבא מציעא כ"ב, ע"ב

משנה: "כריכות ברשות הרבים — הרי אלו שלו!"

גמרא: "אמר רבה: ואפילו בדבר שיש בו סימן. אלמא קסבר רבה סימן העשוי לידרס — לא הוי סימן!"

רבא אמר: לא שנו אלא בדבר שאין בו סימן, אבל בדבר שיש בו סימן — חייב להכריז. אלמא קסבר רבא סימן העשוי למידרס — הוי סימן!"

#### אופן ביצוע

שאלות ותשובות בע"פ.

#### דרך הוראה

ש: ראובן איבד ספר לימוד, שהסימן עליו היה העטיפה שעל גבי הספר. האם, לדעתך, רשאי המוצא ליטול את הספר לעצמו או לא?

ת: צדדי הבעיה הם: האם הבעלים התייאשו, כיון שהסימן בודאי יידרס, ואז מותר לו ליטול את הספר, או שמא הם לא התייאשו, כיון שיש להם סימן בעטיפה, וממילא אין הספר שלו, והוא חייב לקחתו, כדי לטפל בהליכי השבתו.

#### דוגמה ב

בבא מציעא כ"ג, ע"ב

משנה: "רבי שמעון בן אלעזר אומר: כל כלי אנפוריא אין חייב להכריז."

גמרא: "מאי אנפוריא? אמר רבי יהודה אמר שמואל: כלים חדשים שלא שבעתן העין. היכי דמי? אי אית בהו סימן, כי לא שבעתן העין — מאי הוי? אי דלית בהו סימן, כי שבעתן העין מאי הוי?"

### אופן ביצוע

1. שאלות ותשובות בע"פ.

2. משימת כתיבה,  
מורה ותלמידים.

מצב הכלי:

הדין

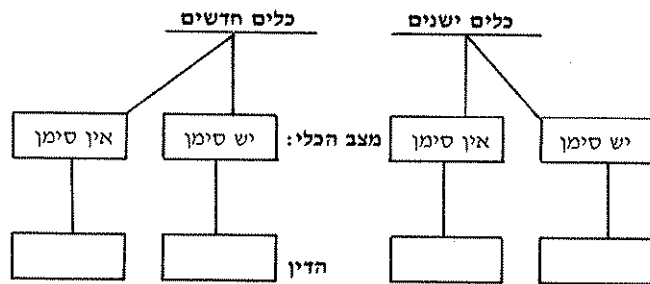
### דרך הוראה

1. ש: מהם כלי אנפוריא?

ת: כלים חדשים.

ש: ר"ש פוסק, שכלי אנפוריא אין צריך להכריז. באילו כלים, לדעתך, עוסק רבי שמעון? כלים שיש בהם סימן או שאין בהם סימן?

2. נסה לנתח לעצמך את האפשרויות השונות.



בדוגמאות שהובאו לעיל העלינו כ"פתיחה" נקודות מרכזיות הנדונות בסוגיא, שבאמצעותן יקל על התלמיד ללמוד את הסוגיא. בנוסף לכך התמודדות זו תביא להתעניינותו של התלמיד בנושא הנלמד.

ג. הבאת מקרה אקטואלי שפתרונו נמצא בסוגיא העומדת להילמד

### דוגמה א

בבא מציעא מ"ב, ע"א

גמרא: "ההוא גברא דאפקיד זוזי גבי חבריה. אותבינהו בצריפא דאורבני, איגנוב. אמר רב יוסף: אע"ג דלענין גנבי – נטירותא היא, לענין נזרא – פשיעותא היא! הוה תחילתו בפשיעה וסופו באונס – חייב".

### דרך הוראה

1. ש: ראובן מסר לשמעון מספר יהלומים לשמירה. במקום להניחם בכספת שבבנק הוא שמרם בכיסו. למזלו הרע של שמעון, היהלומים אבדו לו. שמעון הוא שומר חנם. מהי דעתך, החייב שמעון לשלם לראובן את דמי היהלומים? נמק:

### אופן ביצוע

1. שאלות ותשובות בע"פ.  
בכיתה בינונית רצויה  
משימת כתיבה.

## דוגמה ב

**בבא מציעא ע"ט, ע"ב**

**גמרא:** "ת"ר: השוכר את הספינה ופרקה לו בחצי הדרך, נותן לו שכרו של חצי הדרך, ואין לו עליו אלא תרעומת".

### דרך הוראה

**ש:** זוג ישראלים הזמין כרטיסי טיסה מישראל לארה"ב במטוס "אל על". ברומא נוכחו לדעת, שהמחיר במטוסי "אלאיטליה" זול יותר, ולכן ביקשו להחזיר להם את דמי הטיסה מרומא לניו יורק. מהי דעתך? היש לקבל את דרישתם בשלב זה? נמק!

### אופן ביצוע

שאלות ותשובות בע"פ.

פתיחה אקטואלית לסוגיא תעורר את העניין ללמוד את הסוגיא בעמקות ובהנאה, ותיצור קו חשיבה מסודר לסוגיא הנלמדת.

## 3. שיעור שבו פותחים באמצע סוגיא

הפתיחה במסגרת שיעור זה היא יותר מורכבת. המורה אינו יכול להתחיל מנושא חדש, כיון שהוא מצוי באמצעיתו. מאידך, הוא חייב לפתוח את השיעור במשימת פתיחה מתאימה.

הדרך היעילה ביותר היא באמצעות הקישור שבין הקטע שילמד, לבין הקטע שנלמד לפניו. בסוגיות, שבהן יש מטרה משותפת לכל הקטעים, תדון הפתיחה באותה מטרה, כפי שנדגים לקמן. בסוגיות שבהן הקטע שילמד הוא המשכו של הקטע שנלמד, נצטרך ב"פתיחה" לתמצת את הנלמד על מנת ליצור קשר אל הקטע שילמד. "מבנה הסוגיא" יוכל לסייע לקישור כזה, כפי שיבואר להלן.

### א. מטרה משותפת

**בבא מציעא כ"א, ע"ב**

**גמרא:** "ת"ש: קציעות בדרך, ואפילו בצד שדה קציעות, וכן תאנה הנוטה לדרך, ומצא תאנים תחתיה, מותרות משום גזל ופטורות מן המעשר. בזיתים ובחרובים – אסור. בשלמא, רישא לאביי – לא קשיא, אגב דחשיבי ממשמש בה...".

היות ומקור זה משמש כאחת ההוכחות בסוגיית "יאוש שלא מדעת" – יש לאזכר את הבעיה בתחילת השיעור תוך הבאת הנימוקים לשיטות אביי ורבא.

## אופן ביצוע

**ש:** הסוגיא שבה אנו עוסקים היא סוגיית "יאוש שלא מדעת". מהן השיטות ומה הם נימוקיהן?

## דרך הוראה

הדגשת נקודת המוצא של הסוגיא תסייע לתלמידים גם בהבנת ההוכחות והסתירות וגם בקישור לחומר הנלמד.  
**הערה:** בכל הסוגיות המתחילות: ב"תא שמע" (תי"ש) – ראוי להשתמש ב"פתיחה" כזו, שיש בה גם חזרה וגם יצירת קשר לסוגיא.

## ב. תמצות התכנים שנלמדו לפני כן

### בבא מציעא כ"ו, ע"א

**משנה:** "אם היה משכירו לאחרים..."  
**גמרא:** "ואמאי? ליזיל בתר בתרא..."  
הסוגיא מתפרסת לאורך עמוד שלם, עד דף כ"ו, ע"ב במלים: "וחד מיניה אחוליה אחוליה למנתיה גבי חבריה..."  
ההיגיון בחלוקת הסוגיא למסגרת של שיעורים היא כדלהלן:  
**שיעור ראשון:** "אם היה משכירו לאחרים" עד "והאי דלא אהדריה ליה בדעתיהו למיגזלה".  
**שיעור שני:** "ואזדא רב נחמן לטעמיה" עד "אחוליה אחוליה למנתיה גבי חבריה".  
המקשר בין שני הקטעים הוא הנימוק המובא בדבריו של רב נחמן. רב נחמן פוסק, שגם במקרה שעשאו פונדק לגי ישראלים שייך החפץ לבעל הפונדק, משום שהמאבד מתייאש מן החפץ. הסיבה לייאושו היא הדחייה שדוחים אותו חבריו. כל אחד מהם טוען, שהחפץ לא נמצא בידיו אלא בידי חברו.  
נימוק זה מצוי גם בדבריו של רב נחמן בדין המובא בהמשך: "ראה סלע שנפל משניים – חייב להחזיר... משלושה – אינו חייב להחזיר".  
והסיבה לדין השונה, שבין שני המקרים, הוא הנימוק שהובא שם.  
מכל מקום, לאור האמור תהיה ה"פתיחה" בשיעור השני כדלהלן:

## אופן ביצוע

1. שאלות ותשובות בע"פ. 1. **ש:** מהי המציאות שבה עוסקת המשנה במקרה של "היה משכירו לאחרים"?  
**ת:** מחלוקת בין רב מנשיא לרב נחמן. רב נחמן בגי ישראלים. רב מנשיא בגי עכו"ם.  
**ש:** מהם נימוקיהם?  
**ת:** ר' מנשיא אומר שלעכו"ם אין צריך להחזיר.  
רב נחמן אומר, שבמקרה זה מתייאש המאבד, משום שרואה שחבריו דוחים אותו!

2. דברי המורה. 2. נימוק זה מקורו בהלכה שמצאנו בדברי רב נחמן.



כדי ליצור קשר יותר משמעותי בין הקטעים ניתן להיעזר בטבלת מבנה הסוגיא, שאותה נכון בתחילת הסוגיא. להלן קטעים מוצעים:

| מבנה                     | דברי הגמרא   | הסבר   |
|--------------------------|--|--|
| דברי המשנה               |  |  |
| שאלה                     | "אם היה משכיר?"...   |  |
| שאלה                     | "ואמר ליזיל בתר בתרא?"                                     | "ואמאי" – מדוע אין הולכים אחרי האדם האחרון?            |
| הוכחה ממשנה לשאלה        | "מי לא תנו..."   | "אלמא אמרין" – מתוך כך רואים אנו...                    |
| תשובת ר"ל                | "אמר ר"ל שעשאו פונדק לשלושה ישראל"                         |  |
| הוכחה לכאורה לשיטת רשב"א | "שמע מינה: הלכה..."  |  |
| הסברו של רב מנשיא        | "אלא אמר רב מנשיא..."                                      |  |
| הסברו של רב נחמן         | "רב נחמן... והאי דלא אהדריה ליה בדעתיהו למיגזלא"           | "אפילו תימא" – אפילו "מאי טעמא"? – מה הסיבה            |
| המקור לנימוקו של רב נחמן | "ואזדא רב נחמן לטעמיה... ואי נקיטנא להאי אמר – לא שקלתייה" | "ואזדא" רב נחמן הולך לשיטתו. "מאי טעמא" – אינו מתייאש. |

מבנה זה של הגמרא יסייע לתלמיד להבין את הקשר שבין הסברו של רב נחמן למשנה, למקור שעליו מבוסס הסבר זה.

המורה אמנם יפתח בשאלת הפתיחה שהובאה לעיל, אולם יוכל להמשיך בשאלה נוספת, כגון: עיין במבנה והסבר את הקשר שבין הנימוק שהעלית, לקטע שאותו נתחיל ללמוד.

לא היה בכוונתנו אלא להציע שיקולי דעת לקטעים שונים בגמרא כ"פתיחות" לשיעורים. חילקנו את המקורות, שהובאו בדוגמאות על פי "מצבי הוראה", ולפיהם קבענו את "הפתיחה". יש לקבל בברכה פתיחה אקטואלית בשיעור הפותח אף באמצע סוגיא.

אולם, על המורה לשקול מחדש מדי שיעור, איזהו המהלך הטוב ביותר שעליו לנקוט בהתאם לנסיבות השונות, כגון: טיב החומר שלפניו, מצב הכיתה, רמת האוכלוסייה, הזמן העומד לרשותו וכיו"ב נתונים חשובים ומהותיים...., ובלבד שיזכור: חשוב הוא הלימוד הבא מתוך רצון והנעה פנימיים, ו"המפתח" להם הוא ה"פתיחה", ועל כן חשובה היא ביותר.